

УДК 340.16

О.В. ТЯГЛО, докт. філос. наук, проф., Харківський національний університет внутрішніх справ

ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ ЛОГІКИ

Ключові слова: юридична логіка, юридичні міркування, неформальна логіка, Ляйбніц, Тулмін

Предтечею сучасної юридичної логіки визнається Готфрід Вільгельм фон Ляйбніц, який одержав юридичну освіту і в 1666 році захистив у Альтдорфському університеті дисертацію на здобуття ступеня доктора права. Він відзначив особливу «манеру викладення» давньоримських юристів, представлену, зокрема, у «Пандектах», котра за простотою, точністю та ясністю не поступається «стилю геометрів». «Якщо погодитися з деякими припущеннями, котрі вони роблять, ґрунтуючись на певному законі, звичаї чи на якомусь правилі, прийнятому у них, то можна лише захоплюватися послідовністю їх висновків і практичних застосувань...», – так Ляйбніц описав одну з давніх маніфестацій юридичної логіки [1, с.472]. Разом із тим, він констатував, що відповідна частина науки логіки ніде ще не була викладена.

Сьогодні поширене визначення, за яким під юридичною логікою слід розуміти синтетичну прикладну дисципліну, предметом котрої є аналіз правових проблем методами традиційної та сучасної логіки [2, с.25]. Оскільки у цьому визначенні головний наголос робиться на особливому предметі юридичної логіки, то її природно було б розуміти як сукупність вибраних фрагментів якоїсь універсальної логічної науки, без суттєвих видозмін застосовуваних у праві. Зазначена точка зору має певне виправдання, проте для ефективної організації чи поглибленого дослідження міркувань реального юриста вона не достатня. Істотні особливості юридичної логіки визначаються не тільки її предметом.

Практичні юристи чи юристи-науковці не в змозі уникнути в своїх міркуваннях, пись-

мових документах і комунікації використання природних мов, котрі за природою криють у собі неточність, неповноту, контекстуальну залежність і т.п., тому вони рідко вбачають користь у позбавлених таких «дефектів» точних формально-логічних численнях. Тож юридичну логіку слід визнати видом неформальної логіки (щодо неформальної логіки дивись, наприклад [3, 4]).

У 1958 році Стівен Тулмін опублікував книгу «Використання аргументу», метою якої було «спровокувати дискусію» щодо природи і перспектив логіки. Серед іншого він відмітив, що з часів Аристотеля логіки визнали для себе привабливою математичну модель, але та «ідеалізована логіка», до якої веде математична модель, не здатна забезпечити серйозну практичну дієвість [5, с.147]. Більш практичний вид логіки може бути побудований на основі юридичної моделі.

Міркування у тому чи іншому полі соціального простору мають бути оцінені на підставі прийнятих у ньому норм, і слід очікувати, що ці норми залежатимуть від поля їх прийняття (will be field-dependent). Достойства, котрих вимагають від міркувань в одному полі, виявляться такими, що підлягають виключенню для цілком прийнятної аргументації в іншому [5, с.255]. Тому те, що зазвичай вважається універсальною наукою правильних міркувань, насправді є утіленням особливої «математичної моделі» (за Ляйбніцем, «стилем геометрів»). Поряд з цією «ідеалізованою логікою» мають право на існування й інші, зокрема логіка, ґрунтована на «юридичній моделі» («манера викладення юристів»). Сукупність норм правильного міркування істотно залежить від вибору тієї чи іншої базової моделі, узагальнено – від того поля, в якому здійснюються міркування чи комунікація: варіативні вимоги правильності прагматичної природи мають бути усвідомлені і задоволені.

Відзначене позбавлення «ідеалізованої логіки» універсального статусу не виглядає абсолютним сюрпризом. Ще наприкінці XIX

століття знаний американський юрист Олівер Венделл Холмс (мол.) у праці «Загальне право» висловив його у крайній і категоричній формі: «Буття права не є логікою, воно є життєвим досвідом». Особливі вимоги часу, панівні моральні й політичні теорії, інтуїції публічної діяльності, навіть упередження професійної спільноти, які поділяє суддя, – усе це, артикульоване чи сприйняте підсвідомо, мало більший вплив у визначенні правил, за якими належить вчиняти, ніж силогізм. Право містить у собі історію розвитку нації протягом багатьох століть, з ним не можна поводитися тільки як з низкою аксіом і висновків у книзі з математики [6, с.5]. Тож, за Холмсом, норми правильності суттєво залежать не просто від поля права, а від його конфігурації тут-і-зараз та різноманітного соціального контексту.

Заперечення універсальної дієвості логіки, ґрунтованої на «математичній моделі», призвело до заперечення значущості логіки у істотно відмінних від математизованої науки полях взагалі: ця помилкова позиція інколи спостерігається дотепер. Вона критично скорегована, наприклад, старшим окружним суддею США Ружеріо Алдїсертом у книзі «Логіка для юристів. Посібник з ясного юридичного мислення», вперше виданої у 1988 році.

Ми добре обізнані у критиці, за якою логіці немає місця в юридичних міркуваннях, оскільки вона зосереджується на формі, а не на істині, а також оскільки з однієї й тієї ж самої множини фактів виводиться будь-яка кількість цілком логічних висновків. Проте це – поверхневі спостереження, наголошує Р. Алдїсерт. Ніхто не вважає, що короткі виклади справ (briefs) можуть бути написані, аргументи складені і рішення справ знайдені виключно на підставі канонів логіки. Коли б так, то професійна активність юристів перетворилась би на комп'ютерний аналіз, адже основою функціонування комп'ютера є парадигма формальної логіки. Ціннісні твердження (value judgments), котрі відображають світогляд адвокатів чи суддів, критично важливі у вирішенні судових справ. Правила логіки не

дають потрібного вирішення, вони – лише інструменти його імплементації. Коли ціннісні твердження обрані, включається процес формальних міркувань з тим, аби перевірити валідність аргументації. Тож критика лояльності до логічного порядку в значній мірі пов'язана не з виключенням логіки з юридичних міркувань, а з виключенням з них «поганої логіки» («bad logic»), підсумовує Р. Алдїсерт, консолідуючись зі своїм колегою Джеком Ландау [7, с.3]. З огляду на відзначену раніше думку С. Туліна доречно вважати, що «погана логіка» у полі права – та, зокрема, яка ігнорує специфічні для нього цінності й відповідні норми правильності міркувань.

Правильне юридичне міркування сьогодні спрямовується чи оцінюється за низкою цінностей, перш за все – цінностей людини та законності. Тому, зокрема, за п.3 ст.17 Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК) зазначено: «Підозра, обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, отриманих незаконним шляхом». А відповідно до ст.62 чинної Конституції України, особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Тобто істинні докази, одержані з порушенням вимог чинного процесуального законодавства, є недопустимими і не мають юридичної сили, а ґрунтований на них виправдувальний / обвинувальний вирок, хоча б він і був достатньо обґрунтованим з огляду на вимоги синтаксису та семантики, юридично коректним не буде й підлягатиме скасуванню або зміні.

У випадку допита свідка у суді критерії оцінки правильності питання, встановлені власне логікою, доповнюються нормами статті 352 КПК. За її п.6 під час прямого допиту не дозволяється ставити навідні запитання, тобто запитання, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї. Проте, за п.7 цієї ж статті «під час перехресного допиту дозволяється ставити навідні

питання». Тобто, логічно коректне навідне запитання юридично правильним виявляється не безумовно, а ситуативно. За п.1 ст.63 Конституції України види правомірної логічної реакції на питання доповнюються законною відмовою особи, наприклад підозрюваного, відповідати на запитання щодо себе, хоча б це й ускладнювало або взагалі унеможливило встановлення істини (див. докладніше [8]).

Подібні приклади, не пояснені визнанням тільки фундаментальних для «традиційної та сучасної логіки» цінностей «математичної правильності» й істини, легко продовжити. Та зараз відмітимо одну загальну обставину: у статтях Конституції України і у тексті чинного КПК взагалі відсутній термін «істина». Це означає, перш за все, що три з чотирьох «основних законів логіки» – несуперечності, виключеного третього і достатньої підстави – не піддаються залученню до правової сфери прямо, оскільки їх неможливо сформулювати без використання відсутнього у ній терміну «істина».

Юристи віддають перевагу термінам «достовірні/недостовірні показання» чи «правдиві/неправдиві показання». Однак нетотожність зазначених пар з парою «істинні/хибні показання» давно з'ясована (див., наприклад [9]). Тож залежність від поля виявляється вже на рівні базових термінів і сформульованих з їх допомогою норм правильного міркування. Беззастережне подання «універсальних законів логіки» майбутнім фахівцям у галузі права чи утвердження їх за «норми прямої дії» у наукових дослідженнях та юридичній практиці являє собою вільне чи невільне ігнорування відміченої Тулміном залежності норм правильного міркування від конкретного поля соціального простору.

Отже, юридична логіка – це, по-перше, визначальний атрибут правильних міркувань у полі права; по-друге, це галузь сучасної науки логіки, у першу чергу неформальної, яка досліджує зазначений атрибут і вчить, як його утілювати, тобто свідомо будувати юридично правильні теоретичні чи практичні міркуван-

ня та уникати порушень. Утвердження цінності людини і законності породжує норми юридичної правильності міркувань, відмінні від норм «традиційної і сучасної логіки», зазвичай суголосної «математичній моделі». Їх виявлення, систематизація і застосування визначається прагматичним осердям юридичної логіки, від якого наразі вже не можна абстрагуватися.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лейбниц Г. В. Некоторые соображения о развитии наук и искусстве открытия / Лейбниц // Сочинения в четырех томах. – М. : Мысль, 1984. – Т. 3. – С. 461–479.
2. Титов В. Д. Историчні взаємозв'язки між логікою та правом. Предмет сучасної юридичної логіки / Титов В. Д. // Вступ до сучасної юридичної логіки / за ред. М. І. Панова та В. Д. Титова – Харків : Ксилон, 2001. – С. 7–27.
3. Toulmin S. E. The Uses of Argument / S. E. Toulmin. – Cambridge : Cambridge University Press, 1958. – 261 p.
4. Johnson R. H., Blair J. A. Informal Logic: An Overview / R. H. Johnson, J. A. Blair // Informal Logic. – 2000. – Vol. 20. – N2. – P. 93–107.
5. Тягло А. В. Неформальная логика как манифестация новой логико-философской парадигмы / А. В. Тягло // Историко-логические исследования : сборник научных статей. – Киев : Издат.-полиграф. центр «Киевский университет», 2008. – С. 164–169.
6. Holmes O. W., Jr. The Common Law / Oliver Wendell Holmes, Jr. [Electronic resource]. – Toronto : University of Toronto Law School Typographical Society, 2011. – 382 p.
7. Aldisert R. J. Logic for Lawyers. A Guide to Clear Thinking. 3rd ed. / Ruggerio J. Aldisert. – South Bend, IN : NITA, 1997. – 270 p.
8. Тягло О. В. Особливості інтеррогативної логіки у юридичному дискурсі / Тягло О. В. // Юридична аргументація. Логічні дослідження : монографія / за заг. ред. О. М. Юркевич. – Харків : Право, 2015. – С. 273–280.

9. Тягло О. В. До роз'яснення понять достовірності та недостовірності / Тягло О. В. // Вісник кримінологічної асоціації України. – 2013. – № 3. – С. 233–242.

Тягло О. В. До визначення юридичної логіки / О. В. Тягло // Форум права. – 2015. – № 3. – С. 219–222 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_3_39.pdf

Запропоноване визначення юридичної логіки, яке охоплює її особливість не тільки за предметом, а й за нормами правильності. Обґрунтовано, що прийняття цінності людини і законності породжує норми юридичної правильності міркувань, відмінні від норм логічного порядку, суголосних, за С. Тулміном, традиційній «математичній моделі». Їх виявлення, систематизація і застосування диктується прагматичним аспектом юридичної логіки, від якого наразі вже не можна абстрагуватися.

Тягло А.В. К определению юридической логики

Предложено определение юридической логики, схватывающее ее особенность не только по предмету, но и по нормам правильности. Обосновано, что принятие ценности человека и законности порождает нормы юридической правильности рассуждений, отличные от норм логического порядка, отвечающих, по С. Тулмину, традиционной «математической модели». Их выявление, систематизация и применение диктуется прагматическим аспектом юридической логики, от которого сейчас уже нельзя абстрагироваться.

Tiaglo O.V. On the Definition of Legal Logic

Definition of legal logic which grasps its specificity not only in subject but also in norms of correctness is proposed. It is substantiated that adoption of values of human being and law generates some norms of legal correctness of reasoning that differ from the norms of logic order, coherent, in accord with S. Toulmin, to the traditional «mathematical model». Explication, systematization and usage of these ones are determined by pragmatic aspect of legal logic which is not a matter of abstraction now.

Форум права